

http://www.merleg-digest.eu/files/u2/043_Mussner.pdf

Franz Mussner: A Jézusra és az evangéliumra mondott zsidó "nem" - e "nem" okai és következményei a zsidókra nézve. MÉRLEG 2004/3. szám.
Szász István fordítása. A tanulmány eredeti megjelenésének helye: Trierer Theologische Zeitschrift, 2001/1., pp. 47-66.)

In: MÉRLEG, MÉRLEG: (40.) 2004/3. 251-269.

FRANZ MUSSNER

**A JÉZUSRA ÉS AZ EVANGÉLIUMRA MONDOTT ZSIDÓ "NEM"
E "NEM" OKAI ÉS KÖVETKEZMÉNYEI A ZSIDÓKRA NÉZVE**

F o r r á s : "Trierer Theologische Zeitschrift" (Paulinus Verlag GmbH, D-54295 Trier, Maximineracht 11 C), 2001/1. szám, 47-66. l. A szerző 85. születésnapja alkalmából Regensburgban és Passauban elhangzott vendéglőadás írott változata teljes, szöveghű fordításban. A szögletes zárójelben közölt értelmező kiegészítések főként a szentírási idézetek szövegkörnyezetére világítanak rá.

A s z e r z ő német teológus, 1916-ban született a felső-bajorországi Edlhamban. 1952-ben Münchenben szerzett teológiai doktorátust, 1953-tól a trieri teológiai fakultáson, 1967-től a Regensburgi Egyetem Katolikus Teológiai Karán tanított. Innen vonult nyugállományba az újszövetségi szentírástudomány professor emeritusaként, jelenleg Passauban él. 1981-ben Buber-Rosenzweig Emlékéremmel, 2000-ben a WWA (Westfälisches Wirtschaftsarchiv) Alapítványának Ökumenikus Díjával tüntették ki. A biblikus teológia művelői között a történeti Jézusra irányuló "legújabb kérdés" egyik úttörőjének számít. Munkássága jelentős részét a zsidó-keresztény párbeszédnek szenteli. Írásaiban különös figyelmet fordít a kereszténység ószövetségi alapjaira, Jézus zsidóságának jelentőségére az ökumenikus keresztény gondolkodás szempontjából, valamint az egyház önértelmezésének és történetiség-tudatának megújítására az Auschwitz utáni korszakban. Számos könyv szerzője, itt csak a kiemelkedőbbeket említhetjük. A freiburgi Herder Kiadónál: "Was lehrt Jesus über das Ende der Welt?" (Mit tanít Jézus a világ végéről?, 1958); "Die johanneische Sehweise und die Frage nach dem historischen Jesus" (A jánosi látásmód és a történeti Jézus kérdése, 1965); Michael Schmaussal együtt: "Handbuch der Dogmengeschichte, Bd. 1/3/2: Geschichte der Hermeneutik von Schleiermacher bis zur Gegenwart" (A dogmatörténet kézikönyve 1/3/2: A hermeneutika története Schleiermachertől napjainkig, 1970); "Hören auf sein Wort, Verkündigung im Kirchenjahr" (Szavára hallgatva, Igehirdetés az egyházi évben, 1979); "Herders theologischer Kommentar zum Neuen Testament, Bd. 9: Der Galaterbrief"; "Bd. 13/1: Der Jakobusbrief" (Herder Teológiai Kommentár az Újszövetséghez, 9. kötet: A Galata-levél, 1988; 13/1. kötet: A Jakab-levél, 1987); "Die Kraft der Wurzel, Judentum – Jesus – Kirche" (A gyökerek ereje, Zsidóság – Jézus – egyház, 1989); "Dieses Geschlecht wird nicht vergehen, Judentum und Kirche" (Nem múlik el ez a nemzedék, Zsidóság és egyház, 1991); Christoph Dohmannel közösen: "Nur die halbe Wahrheit?, Für die Einheit der ganzen Bibel" (Csak az igazság fele?, A teljes Biblia egységéért", 1993); a müncheni Kösel Kiadónál: "Die Botschaft der Gleichnisse Jesu" (Jézus példázatainak üzenete, 1961); "Die Wunder Jesu" (Jézus csodái, 1967); "Die Auferstehung Jesu" (Jézus feltámadása, 1969); "Traktat über die Juden" (Értekezés a zsidókról, 1988); a düsseldorfi Patmos Kiadónál: "Praesentia salutis" (Az üdvösség jelenvalósága, 1967); szerkesztőként: "Passion in

Oberammergau, Das Leiden und Sterben Jesu als geistliches Schauspiel” (Passió Oberammergauban, Jézus szenvedése és halála mint vallásos színmű, 1983); “Der Brief an die Kolosser/Der Brief an Philemon” (A Kolosszei-levél és a Filemonhoz írt levél, 1998); a Sankt Ottilien-i EOS Kiadónál: “Maria, die Mutter Jesu im Neuen Testament” (Mária, Jézus anyja az Újszövetségben, 1993); a regensburgi Pustet Kiadónál: “Tod und Auferstehung” (Halál és feltámadás, 1967); a stuttgarti Katholisches Bibelwerk kiadásában: “Was hat Jesus Neues in die Welt gebracht” (Mi újat hozott Jézus a világra?, 2001); a Gütersloher Verlagshausnál: “Der Brief an die Epheser” (Az Efezusi-levél, 1992). Egybegyűjtött tanulmányai Michael Theobald szerkesztésében jelentek meg: “Jesus von Nazareth im Umfeld Israels und der Urkirche, Gesammelte Aufsätze” (A Názáreti Jézus Izrael és az ősegyház környezetében, Összegyűjtött tanulmányok, Tübingen, Mohr Siebeck, 1999, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 111). 1981-ben, születésnapja alkalmából tanítványai ünnepi kötettel tisztelegtek előtte: “Kontinuität und Einheit, Festschrift für Franz Mussner zum 65. Geburtstag” (Folytonosság és egység, A 65 éves Franz Mussner köszöntése, Basel, Herder & Herder, 1981).

I. A zsidó “nem” okai

1. A zsidó “nem” mind a mai napig érvényes, és vélhetően továbbra is érvényes lesz. E “nem”-nek okai vannak, melyek – miként az Újszövetségből kitűnik – Jézus és az ősegyház korára nyúlnak vissza. Jézus életének már a húsvét előtti időszakában felmerült a kérdés: “Ki ez?” (Mk 4, 41)¹ – mégpedig nem csupán ellenfelei, de a szűkebb tanítványi kör részéről-számára is (vö. ehhez Mk 3, 20–22.31–35; 6,1–6; 6,14; 8,27 k. és 31–33; 9,32). Eleinte a szűk tanítványi körnek is rejtély volt Jézus (“érthetlenség-/értetlenség-motívum”!); a nép szemében szintúgy, kiváltképp a János-evangélium szerint (vö. Jn 7,12.26 k.; 36,43; 8,25: “ki vagy te?”; 9,16; 10,19–21; 12,34; 16,18). A Feltámadott megjelenései tették csak lehetővé önnön tanítványi körének, hogy a “Ki ez?” kérdésre egyértelműen válaszoljanak krisztológiájukban: A názáreti Jézus a Megígért (a Felkent = a Messiás), sőt: Isten Fia.

Márk evangéliumából, a vonatkozó szöveghelyek alapján – igaz, más összefüggésben – összeállítottam a konfliktus vitaanyagát, mely világosan felismerhetővé teszi, hogy a názáreti Jézus és a zsidó nép vezető rétegei között felettébb súlyos, halálos következményű viták robbantak ki, nevezetesen²:

- az istenkáromlásra vonatkozó szemrehányás az írástudók részéről a bűnök megbocsátásának Jézustól igényelt teljhatalma miatt (2,7);
- a farizeus-párti írástudók botrányozása azért, mert Jézus “együtt étkezik” a vámosokkal és bűnösökkel (2,16);
- a farizeusok megütközése azon, hogy Jézus tanítványai éhségük csillapítására kalászt tépdestek szombaton (2,24);
- a farizeusok botrányozása a béna kezű férfi szombaton végbevitt meggyógyításán (3,1–6; a Jézus elveszejtésére hozott első végzés);
- Jézus földijeinek döbbenete a Názáreti igényteljes tanítása okán (6,3: “és haragra gerjedtek miatta”);

¹ A szentírási szövegeket, esetenként némi módosítással, a *Biblia, Ószövetségi és újszövetségi Szentírás*. (Budapest, Szent István Társulat, 1973) magyar fordítása alapján idézem. (– Ford.)

² Vö. F. MUSSNER: *Die Kraft der Wurzel, Judentum – Jesus – Kirche*, Freiburg/Basel/Wien, 1989², 121–123.

- a farizeusok és írástudók értetlen méltatlankodása azon, hogy Jézus tanítványai “(rituálisan) tisztátalan kézzel” eszik a kenyeret (7,5);
- a főpapok és írástudók sértettsége a “templom megtisztítása” miatt (11,18), és tanakodásuk arról, hogy “miképp okozzák vesztét”;
- a főpapok, írástudók és vének dühe, melyet a gyilkos szőlőművesekről szóló példabeszéd váltott ki (vö. 12,12);
- az “istenkáromlás” vádjá Jézussal szemben a főpapok részéről azon igénye miatt, hogy ő “a Messiás, a Magasztos Fia” (14,64).

Ez az anyag, mely egyébiránt tovább gyarapítható a többi evangéliumból, azt is felismerhetővé teszi, hogy itt kizárólag *res Judaicae*-ről van szó, tehát tipikusan zsidó adottságokról és témákról, úgymint: szombat, [rituális] tisztaság/tisztátalanság, vámosok és bűnösök, templom stb; mindezek pedig egybeszővődve Jézus igényt támasztó megszólításával, akinek tanításai és cselekedetei szerfelett kritikusak voltak e *res Judaicae*-t illetően, sőt, a zsidóság szent intézményei és hitbeli meggyőződése elleni támadásnak tűntek.³ A a Jézus-mozgalom által kiváltott veszély a zsidó nép mértékadó társadalmi rétegei számára oly nagyknak tűnt, hogy e rétegek eltökélték magukat: erőszakkal távolítják el a názáreti Jézust.

Jézus megszólító igénye a következő alternatíva elé állította az embereket: ez az igény vagy legitim – s akkor az igény alapja Jézus messiási-, mi több: fiúi-tudatában rejtőzhetne csak. Vagy ez az igény nem legitim – akkor viszont betegesen felfokozott öntudatból ered. Tisztában kell lennünk azzal: nem kerülhető ki ez az alternatíva.

A “rokonok-perikópában” (Mk 3,20 k., 31–35) Jézusról azt mondják rokonai: “Megzavarodott” (3,21). A Márk által e szöveghelybe – bizonyára nem ok nélkül – beépített “Beelzebul-perikópában (Mk 3, 22–30) a Jeruzsálemből jött írástudók így beszélnek: “Beelzebul szállta meg. A démonok fejedelmének segítségével űzi ki a démonokat” (3,22), illetve: “Tisztátalan szellem van benne” (3,30). Jn 10,20 szerint a zsidók közül sokan azt mondták: “Démon szállta meg [vö. még 7,20; 8, 48, 52], és megháborodott... Többé nem ura önmagának⁴!

Jézus megszólító igénye “követés-beszédeiben” is felbukkan, mint például: “Aki apját vagy anyját jobban szereti, mint engem, nem méltó hozzám” (Mt 10,37). Ez teljességgel nem zsidó csengésű mondat; gondoljunk csak a *Tízparancsolat* meghatározására: “Tiszteld apádat és anyádat!” (Kiv 20,12a), vagy az e szövegrészhez írott hosszú kifejtésre Sirák fia könyve 3,1–16 verseiben. Vagy gondoljunk Jézus válaszára, melyet a követésére jelentkező tanítványnak adott: “Kövess engem, hagyd a halottakra, hadd temessék halottaikat!” (Mt 8,21 k.)⁵. Ez újfent nem zsidó hangzású felszólítás. “A követésre történő felszólítás és tanítványi mivolt jellege nem a rabbik előképéből magyarázható” (*Hengel*)⁶. Egyetlen zsidó rabbi sem merte volna azt mondani: “Én [Jézus] mondom nektek: itt

³ Mivel az előterjesztett szöveganyag teljességgel a hamisítatlan *res Judaicae* alapján állt össze, így – nézetem szerint – ebből az is kitűnik, hogy e materiával a “húsvét előtti térben” találjuk magunkat messzemenően, habár az evangéliumok csak akkor kerültek lejegyezésre, amikor az ősegyház rég megtelepedett a pogány-hellén térben, és Izraelről (a zsidókereszténység maradékától eltekintve) már leválasztódott.

⁴ Vö. W. BAUER: *WB: mainomai*.

⁵ Ehhez M. HENGEL: “Nachfolge und Charisma. Eine exegetisch-religionsgeschichtliche Studie zu Mt 8, 21 f und Jesu Ruf in die Nachfolge”, *BZNW* 34, Berlin, 1968, 3–17.

⁶ M. HENGEL, i. m., 55.

nagyobb dologról van szó, mint a templom” (Mt 12,6); a templomhoz képest ő [Jézus] a nagyobb⁷. Egy rabbi talán azt mondta volna: A Tóra nagyobb, mint a templom. Amennyiben pedig a János-evangélium Krisztusa azt mondja: “Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem juthat el az Atyához, csak általam” (Jn 14,5 k.), úgy Izrael egyetlen prófétája vagy akár egyetlen rabbi sem merészkedett volna odáig, hogy ilyesfajta méltóságot igényeljen önmaga számára. *Rudolf Schnackenburg* jegyzi meg a Jn 14,6 kapcsán⁸: “Jézus önkinyilatkoztató szava, melyet önnön élességében és abszolút jellegében a következő mondat pontosít: »Senki sem juthat el az Atyához, csak általam«, tulajdonképpen a jánosi teológia egyik csúcspontját jelenti” – érthetőbben: a jánosi krisztológiáét. Magának Jézusnak a szavaira vezethető vissza ez az önkinyilatkoztatás? Mindenesetre maradéktalanul Jézusnak mint az Atya kinyilatkoztatójának (*genitivus obiectivus* és *genitivus subiectivus*) az önértelmezését fejezi ki – olyasvalaki önértelmezését, aki Máté “jánosi helyén”, a 11. fejezet 27. versében és a Lukács-evangélium párhuzamos helyén, a 10,22-ben is – a “*logiaforráshoz*” tartozóan –ekként nyilvánul meg: “Senki sem tudja, hogy ki a Fiú, csak az az Atya, és hogy ki az Atya, azt csak a Fiú vagy akinek a Fiú ki akarja nyilatkoztatni”. E szavak igényt támasztó szavak!

Jézus hallatlan és tagadhatatlan igénye, mely eladdig soha nem hangzott el Izraelben, végül Jézussal szembeni eljáráshoz vezetett, mégpedig először egy előzetes kihallgatáshoz a Kaifás főpap által irányított főtanács – Jézus idején Izrael legfőbb vallási bírósága – előtt. Hiábavaló igyekezetnek tartom, ha ennek az előzetes kihallgatásnak a történetiségét vitatják⁹; eme buzgólkodást haszталannak tartom, noha tudatában vagyok annak a problémának, mely – mint ismeretes – az eljárásról szóló elbeszélések vetnek fel.¹⁰ A *Quaestiones disputatae* 112. füzetében megjelent *Der Prozeß gegen Jesu* (“A Jézus elleni per”) című *Kertelge*-dolgozatról írt recenzióm (ld. 11. jegyzet) végén a következő megjegyzést tettem: “A Jézus által támasztott és az összes evangélista részéről evangéliumukban tanúsított jézusi igény a Názáreti számára a főtanács előtti eljárásra vezetett végül, mely főtanácsnak a maga hibeli meggyőződése alapján – miként az a zsidók számára kifejezésre jut a *S’ma Jisráél*ben – halálra méltó »föbenjáró bűncselekménynek« kellett tekintenie Jézus hallatlan igényét. Mivel a zsidók nem rendelkeztek akkortájt *ius gladii*val (“pallosjoggal”), ezért az ügy a római császár képviselője elé került. Zsidó ellenfelei számára a názáreti Jézus, megszólító igényével egyetemben, a zsidóságon kívülre került.¹¹ S a zsidók mindmáig így is érzik.” Tételelem tehát: monoteista hitbeli meggyőződése alapján a főtanácsnak a következő szilárd véleményre kellett jutnia: a názáreti Jézus, ez a jöttment kézműves, orcátlan igényével nem más, mint holmi

⁷ Ehhez vö. F. MUSSNER: “Jesus von Nazareth im Umfeld Israels und der Urkirche”, In M. THEOBALD (szerk.): *Gesammelte Aufsätze* (WUNT 111), Tübingen, 1999. 106 k.

⁸ *Das Johannesevangelium* III, Freiburg – Basel – Wien, ³1979, 71.

⁹ Ehhez vö. például W. STEGEMANN: “Gab es eine jüdische Beteiligung an der Kreuzigung Jesu?”, *Kirche und Israel* 13 (1988) 3–24. *Stegemann* úgy véli: “Jézus sorsa ... maradéktalanul magyarázható Jeruzsálem bármely zsidó instanciájának részvétele nélkül, de nem magyarázható a római helytartó döntő felelőssége nélkül” (20. l.) Én pedig az első félmondat helyességét vitatom.

¹⁰ Ehhez vö. K. KERTELGE (szerk.): *Der Prozeß gegen Jesus. Historische Rückfrage und theologische Deutung* (QD 112), Freiburg – Basel – Wien, 1988 (számos adalékkal); ld. ehhez recenziómat: *ThRev* 84 (1988) 353–360. – Vö. még H. RITT: “»Wer war Schuld am Tod Jesu?« Zeitgeschichte, Recht und theologische Deutung”, *BZ, NF* 31 (1987) 165–175.

¹¹ Közelebbieket illetően ld. hozzájárulásként dolgozatomat: “Fiel Jesus von Nazareth aus dem Rahmen des Judentums? Ein Beitrag zur “Jesusfrage” in der neutestamentlichen Jesustradition”. In F. MUSSNER: *Jesus von Nazareth...* (ld. a 8. jegyzetet), i. m., 98–134.

istenkáromló és tévútra vezető – s mint ilyen, méltó a halálra. A főtanács tagjai ezért kiszolgáltatják őt a Poncius Pilátusnak, és a Názáreti megfeszítését követelik tőle.¹²

Azt állítom: aki nem veszi tudomásul Jézus hallatlan igényét, sőt, húsvét utáni “gyülekezeti produktumnak” nyilvánítja azt, az sem az evangéliumokat, sem a főtanács monoteista hibeli meggyőződését nem veszi komolyan – a főtanácsét, melynek szemében halált érdemlő istenkáromlás volt Jézus igénye. A jánosi Krisztus önmagát állító, önmagáról prédikáló szavai szerint “én és az Atya egy vagyunk”, mire “a zsidók (...) követ ragadtak, s meg akarták kövezni”, mondván “nem jótettedért kövezünk meg, (...) hanem a káromlásért, azért, hogy ember létedre Istenné teszed magadat” (Jn 10,30–33). Pilátushoz pedig a következő szavakat intézik “a zsidók”: “Nekünk törvényünk (*Tóra*) van, s e törvény szerint meg kell halnia, mert Isten Fiává tette magát!” (Jn 19,7).¹³ Jézus igénye szerintük elviselhetetlenül túlzó volt. Jézus eljárásbeli zsidó ellenfelei korántsem voltak jellemgyenge emberek; hitbeli meggyőződésük alapján a názáreti Jézusra mondott feltétlen “nem” hangozhatott csak el – s e “nem” húsvét után is érvényben maradt. Úgy hitték, a zsidóság léte, illetve nemléte forog kockán. Ezért tehát aki Jézus ellenfeleinek magatartását megátalkodottságnak, vakságnak, gonoszságnak minősíti, miként az számtalanszor megtörtént a keresztény teológiában és igehirdetésben, az semmit sem tud a Jézus és ellenfelei közti szembenállás komolyságáról és szükségességéről. Mivel pedig a zsidóság léte és nemléte elválaszthatatlanul összekapcsolódik Jahvéval, Izrael Istenével, így végső soron arra az Istenre irányuló kérdésről volt szó, aki “ismertté vált Judában” (Zsolt 76,2). E vita tehát Istennel kapcsolatos vita is volt. Az Ószövetség tanúsága szerint Isten mindenekelőtt az ígéret Isteneként, de a Tóra Isteneként is kinyilatkoztatta magát. Úgy tűnt azonban, hogy ez a Jézus épp ennek az Istennek az utasításait kérdőjelezi meg, például a szigorú szombat-parancs, vagy magában a *Tórán* rögzített rituális tisztasági előírások tekintetében.

2. Az ősegyház húsvét utáni igehirdetése is a Jézusra és az evangéliumra mondott “nem”-hez. vezérelte – érthető módon – a legtöbb zsidót. Ennek illusztrálásaként álljon itt néhány jellemző szövegrész az *Apostolok cselekedeteiből*:

“Még beszéltek [értsd: Péter és János] a népnek, amikor a papok, a templomórság parancsnoka és a szadduceusok odamentek hozzájuk. Rossz néven vették, hogy tanítják a népet, és hirdetik Jézus példájával a halálból való feltámadást. Kezet vetettek rájuk, de mivel már este volt, másnapig őrizetben tartották őket. [...] Másnap összegyűltek Jeruzsálem előljárói, a vének, az írástudók, Annás főpap, Kaifás, János és Sándor, s mindnyájan, akik a főpapi nemzetségből valók voltak. Előállították és vallatóra fogták őket: ‘Miféle hatalommal vagy kinek a nevében tettétek?’ Péter Szentlélektől eltelve így válaszolt: ‘Népünk előljárói és ti vének, ha azért vallattok ma minket, amiért egy nyomorékkal jót tettünk, hogy vajon miként is gyógyult meg, hát tudjátok meg mindannyian, ti és Izrael egész népe, hogy annak a názáreti Jézus Krisztusnak a nevében, akit ti keresztre feszítettetek, és akit az Isten feltámasztott a halálból. Az ő segítségével áll ez itt előttetek egészségesen. Ő [Jézus] az a kő, amelyet ti, az építők, elvetettetek, ám szegletkövé lett [vö. Zsolt 118,22]. Nincs üdvösség senki másban. Nem adatott ugyanis más

¹² Eddigi fejtegetéseimhez ld. még F. Mussner: “Der Anspruch Jesu”. In Uő: *Die Kraft der Wurzel* (ld. 3. jegyzet), i. m., 104–124; Uő: “Glaubensüberzeugung gegen Glaubensüberzeugung, Bemerkungen zum Prozeß Jesu”, i. m., 125–136.

¹³ Nagyon valószínű, hogy a vonatkozó “törvény” a Lev 24,16-ra történő allúzió: “Aki az Úr nevét káromolja, haljon meg, kövezze meg az egész közösség”, amit “a zsidók” Ján 10,31 és 33 szerint okvetlenül meg is akartak tenni, mert számukra a jézusi igény az istenkáromlás mintapéldája.

név az ég alatt az embereknek, amelyben üdvözülhetnének.” (ApCsel 4,1; 3,5–12). Az *Apostolok cselekedeteinek* szerzője, Lukács, felettébb erőszakos jelenetet ábrázol: A zsidók majdnem teljes politikai és vallási vezetősége (a farizeusok kivételével) Jeruzsálemben (!) egybegyűlik, hogy a béna gyógygyógyítása miatt kihallgassa Péter és János apostolt: “Miféle hatalommal vagy kinek a nevében tettétek?” Péter válasza “mindenkinek” szól – a negyedik fejezet nyolcadik verse szerint e válasszal “a nép elöljáróit” és a “véneket” szólítva meg, ám velük együtt “Izrael egész népét” is, azaz vélhetően (Lukács intenciója szerint bizonyosan) az egész zsidóságot. Péter válasza: a gyógyítás a megfeszített és halálból feltámasztott Jézus “névében” történt, akit itt az apostol a “Krisztus” és “Názáreti” attribútumokkal lát el. Péter mindehhez kapcsolódva hirdeti a zsidó fül számára kétségtelenül elviselhetetlen és botránysos kérügmát: “Nincs üdvösség senki másban. Nem adatott ugyanis más név az ég alatt az embereknek, amelyben üdvözülhetnének.” A gyógyulást-üdvösséget hozó (Jézus Krisztus) igényének kétszeres *kizárolagosságát* a “senki másban” és a “nem más név” kitétel jelzi. Ehhez járul az *egyetemesség* igénye: “az embereknek” – tehát nem pusztán Izraelnek, hanem egyáltalán minden embernek! A főtanács megparancsolja az apostoloknak, hogy “többé soha ne prédikáljanak és ne tanítsanak Jézus nevében” (4,18). “... Isten *nem tesz a személyek közt különbséget, mindenki* kedves előtte, aki féli, és az igazsághoz igazodik, *bármely* nép fia is. A tanítást ugyan Izrael fiainak adta, amikor békét hirdetett Jézus Krisztus által. *Ő a mindenség Ura.* [...] Megparancsolta nekünk [mármint Isten], hogy hirdessük a népnek, és tanúsítsuk, hogy *ő az, akit Isten az élők és holtak bírójául rendelt.* A próféták mind tanúságot tesznek, hogy aki hisz benne, elnyeri nevében bűnei bocsánatát” – így prédikál Péter a pogány Kornéliusz házában (ApCsel 10,34–37. 42 k.).

Az *Apostolok cselekedetei* szerint ennél semmi egyebet nem hirdet Pál apostol, így például az egyik szombaton a pizidiai Antióchia zsinagógájában sem (vö. *ApCsel* 13, 14-41). “Ígéretéhez híven az ő [Dávid] utódai közül támasztotta az Isten *Izraelnek megváltóul Jézust*” (13,23). “Tudjátok meg tehát, testvérek, hogy általa a bűnök bocsánatát hirdetjük nektek. Amitől Mózes törvénye [*Tórája*] nem tudott mentesíteni benneteket, általa *mindenki* mentesül, aki csak hisz.” (13,38 k.) Bár e prédikáció szerint “a zsidók és az istenfélő jövevények közül sokan a nyomukba szegődnek Pálnak és Barnabásnak” (13,43), ám a rákövetkező szombaton bekövetkezik az összeomlás: “A következő szombaton csaknem az egész város összegyűlt, hogy hallja az Isten szavát. Amikor a zsidók meglátták a nagy tömeget, irigység fogta el őket, s rágalmakat szórva próbálták Pál szavait meghazudtolni. Pál és Barnabás azonban bátran megfeleltek nekik: „Először nektek kellett hirdetnünk az Isten szavát. Ám mert visszautasítottátok és méltatlannak ítéltétek magatokat az örök életre, most a pogányokhoz fordulunk”” (13,44–46). Ezzel nyilvánvalóvá válik a szakítás, határozottan megfogalmazódik a Jézussal és az evangéliummal szembeni zsidó “nem”. Az okok egyértelműen az ősegyház krisztológiai és szótériológiai kérügmájában rejlenek, melyet a zsidók többsége nem fogad el – alkalmasint nem is fogadhat el, teszem hozzá (ehhez ld. lentebb); mégpedig mind a mai napig nem fogad el.

Legyenek akár messzemenően a szerzője által megalkotottak az *Apostolok cselekedeteiben* elhangzó beszédek – ebben egyáltalán nem kételkedem – , ám tagadhatatlan tény az is, hogy már az ősegyház korában bekövetkezik Izrael hívő közösségének elválása az “egyháznak” nevezett jézusi közösségtől. Úgy tűnik számomra, hogy épp e szétválási folyamat “dokumentálása” képezi a lukácsi történelemírás fő célját az *Apostolok cselekedeteiben*.¹⁴

¹⁴ Ehhez vö. F. MUSSNER: “Die Erzählintention des Lukas in der Apostelegeschichte”. In Uő: *Dieses Geschlecht wird nicht Vergehen, Judentum und Kirche*, Freiburg – Basel – Wien, 1991, 101–114; vö. még

Az 1Kor 3,11 szerint Pál apostol ezt hirdeti: “A lerakott alapon kívül, amely Jézus Krisztus, mást senki nem rakhat”. “Igaz, beszélnek istenekről, az égen és a földön, mivel sok istenük és uruk van, nekünk mégis *egy az Istenünk: az Atya*, akitől minden származik, s akiért mi is vagyunk; *egy az Urunk*, Jézus Krisztus, aki által minden van, s mi magunk is általa vagyunk” (1Kor 8,5 k.). A zsidók az idézett szöveg első részével minden további nélkül egyetérthetnek, a második részével viszont nem (“*egy az Urunk*, Jézus Krisztus”); e második szövegrésznek szegeznek “nem”-jüket – márcsak azért is, mert ez az egy “Úr” a Megfeszített, “a kereszt Szava” az ő számukra “botrány [*szkandalon, scandalum*]” (vö. 1Kor 1,23).

Ehhez járul az apostol megigazulástana: “Mi azt valljuk, hogy az ember a hit által válik igazzá, a törvény [*Tóra*] szerinti tettektől függetlenül” (Róm 3,28). “Mi születésünknel fogva zsidók vagyunk, nem bűnös pogányok. Tudjuk azonban, hogy az embert nem a törvény [*Tóra*] szerinti tettek teszik igazzá, hanem a Jézus Krisztusba vetett hit. Ezért elfogadtuk Jézus Krisztus hitét, hogy a Krisztusba vetett hitben igazzá váljunk, nem mert tetteink megfelelnek a törvénynek, mivel a törvény szerinti tettek senkit sem [“egyetlen húst sem” – Mussner beszúrása feltehetően a *baszarra* utal] tesznek igazzá” (Gal 2,15 k.). A *Tórához* hű zsidó számára ez a megigazulási üzenet – Pál “evangéliuma” – nem fogadható el; el kell utasítania és nemet kell mondania rá. Annál is inkább ezt szükséges tennie, mivel Pál szerint a megigazulási üzenet a megfeszített Krisztusban való hithez kötődik (vö. a Róm 1,21–26 szöveghellyel is). Az apostol(ok) tevékenységéről szóló történelmi leírás beszámol azokról a nehézségekről, melyeket a zsidók okoztak Pálnak, kétségkívül a krisztushirdetése miatt, e hirdetésnek az ember megigazulásával kapcsolatos szótériológiai következményeivel egyetemben (*solo Christo, sola gratia, sola fide*). “A zsidóktól öt ízben kaptam egy híján negyvenet; háromszor megbotoztak, egyszer megköveztek” (1Kor 11,24); “Veszélyben forogtam ... népem körében” (1Kor 11,26).

A Jézusra és az evangéliumra mondott zsidó “nem”-nek tehát megvoltak és megvannak a maga okai, melyek ahhoz vezettek és vezetnek, hogy a legtöbb zsidó számára Jézus “tabunak”, az “evangélium” pedig – miként azt Pál értette – elfogadhatatlannak számít. Végül, mindeközben nem szabad elfeledkezni arról, amit Pál ír az 1Kor 12,3-ban: “... aki Isten Lelke által szól, az egy sem mondja: »Átkozott legyen Jézus«. Ám azt sem mondhatja senki: »Jézus az Úr«, csak a Szentlélek által.” “Csakis a Jézusnak mint Úrnak tett hitvallomás jelzi hamisítatlanul és mindenki számára közös módon a Szentlélek hatékonyságát” (*W. Schrage*).¹⁵ Az üdvtörténelem legnagyobb titkai közé tartozik, hogy a Szentlélek miért nem ismertette fel a zsidókkal is “Úrként” a názareti Jézust. A zsidó “megátalkodottságának” azonban következményei lettek.

II. A “nem”-et mondás következményei a zsidók számára

Mindeközben arról a kérdéstről szintén szó van, hogy vajon nem értékelhető-e pozitív módon is a Jézusra és az evangéliumra mondott zsidó “nem”. A Németországban élő izraeli *Edna Brocke*, a keresztény judaisztika-kutató *Michael Brocke* felesége, nemrégiben

Uő: “Das Neue Testament als Dokument für den Ablösungsprozeß der Kirche von Israel”. In Uő: *Die Kraft der Wurzel* (ld. 3. jegyzet), i. m., 164–171.

¹⁵ *Der erste Brief an die Korinther* (EKK VII,3), Zürich – Düsseldorf – Neukirchen, 1999. 126. – Ehhez vö. még F. MUSSNER: “War Jesus von Nazareth für Israel erkennbar?”. In Uő: *Jesus von Nazareth...* (ld. 8. jegyzet), i. m., 116–134.

arra szólította fel a keresztényeket, hogy ismerjék fel a zsidó “nem”-jének *pozitív* következményeit. Most következő fejtegetéseimben e felismerésre teszek kísérletet.

1. A Jézusra és az evangéliumra mondott zsidó “nem” első következménye az, hogy zsidóság és egyház mind mai napig egymástól kölcsönösen elkülönülve van jelen. A szétválás folyamata már az ősegyház korában végbement (*setzte ein*). E folyamat alapjai okai eleve adottak voltak a názáreti Jézus hallatlan igénye révén. Minderről e tanulmány első részében elemző módon szóltunk. Mármost felmerül a kérdés: ez az első következmény nem hoz-e magával további, méghozzá pozitív következményeket? Izrael és egyház szétválásának egyik ilyen következménye az, hogy a zsidóság az egyház létrejötte után is megmaradt, vélhetően továbbra is megmarad, egészen az idők végezetéig. “Minden világi történelem dacára, a zsidó történelem a Maradék történelme, mely Maradékra a próféták ama szava érvényes szüntelenül, hogy a Maradék »megmarad majd«” (*Franz Rosenzweig*).¹⁶ Nézetem szerint a zsidóként történő létezésnek ezt az idők végezetéig tartó maradandó jellegét két újszövetségi szöveghely nyomatékosítja: Az egyik hivatkozási hely a Mt 23,38 k.-ben, Jézus ítélő és ígérő beszédében található: “Meglátjátok, elhagyatott lesz házatok.”¹⁷ Mondom nektek: mostantól mindaddig nem láttok, amíg nem zengitek: »Áldott, aki az Úr nevében jön!«”. Az, akit a zsidók e felkiáltással üdvözölnek majd, a *paruszia* Krisztusa. Az Úr újra eljövetele véget vet a zsidók “megátalkodottságának”, *apisztiájának* (ehhez vö. Róm 11,7b, 23,25c): a Jézusra és az evangéliumra mondott “nem”-jük “igen”-né változik. A zsidók “nem”-jének korszaka korántsem tart örökké; az Úr *parusziájakor* végződik be, akit akkor a zsidók is üdvözölnek majd.¹⁸

A másik referencia-szöveghely a Róm 11,26-ban olvasható, ahol Pál prófétikusan jelenti be Izrael egészének megmenekülését a Sionból jövő szabadító által, aki az exegéták többsége szerint a *paruszia* Krisztusával azonos.¹⁹ Íme, mindig valamiféle *sola gratia*-történet!

Ezek a szövegek azonban bennfoglaltan azt a jelentést is tartalmazzák, hogy a zsidók túlélnek a különféle korszakokat. A “túlélnek” címszóhoz a zsidó történész *Bernard Wasserstein* “Europa ohne Juden”²⁰ című könyvéből idézek most egy szövegrészt. Wasserstein többek között a következőket írja²¹: “A nemzetiszocialista népiértés talán legfontosabb következménye a háború utáni zsidó életet illetően ... a túlélésre irányuló igyekezet megszállottsága volt, amely megszállottságot a zsidó – mind vallásos, mind világi – közösségvezetőknél és gondolkodóknál a genocídium idézte elő. Bármi legyen is a különbség vallásos és világi, orthodox és reformista, cionista és nem cionista, baloldali és jobboldali képviselők között, közülük majd’ mindenki egyetért abban: a zsidó közösségek fő célja a kollektív túlélés kellene hogy legyen.” A zsidó létezés maradandó jellege tehát eloldthatatlanul összefügg a zsidó túléléssel. Amennyiben “a zsidó közösségek fő célja a

¹⁶ FRANZ ROSENZWEIG: *Der Stern der Erlösung*, Den Haag, 1976, 450.

¹⁷ A tanulmányban szereplő német fordítás: “Siehe, verlassen ist (und) öde zu euren Ungunsten (Dat. incommodi: hémin) euer Haus [der Tempel]”. (– Ford.)

¹⁸ A konjunkcionális időmegadás “amíg” (*heósz an*) magában rejti a kérdést: Meddig? – Ehhez vö. E. G. HOFFMANN – H. VON SIEBENTHAL: *Griechische Grammatik zum Neuen Testament*, Riechen, 1990², 251 § bb. Ez azonban azt is jelenti: a *heósz* kötőszó, az *an* parikulával összekötve, a Mt 23,38 versben *valamiféle fordulatot* jelez: a zsidó “nem”-jétől a zsidók “igen”-jéhez. – Ide, részletes elemzésként, ld.: F. MUSSNER: “Jesus von Nazareth, Vere homo judaeus”, *Cath.* 54 (2000) 200–207 (itt: 203 k.).

¹⁹ E szöveghely értelmezéséhez ismételtlen hozzászóltam, legutoljára: F. MUSSNER: “Die »Verstockung« Israels nach Röm 9–11”, *TThZ* 109 (2000) 191–198.

²⁰ BERNARD WASSERSTEIN: *Europa ohne Juden, Das europäische Judentum seit 1945*, Köln, 1999.

²¹ I. m., 327.

kollektív túlélés kell hogy legyen”, úgy nyomban felmerül a zsidók e közösségi túlélésének földrajzi helyére irányuló kérdés is. Az Ábrahám korától atyák földjének-országának nevezett hely, *erec Jiszráél* ez a hely? *Erec Jiszráél* marad a zsidók túlélésének helye, ha Wasserstein jövendölése igaznak bizonyul, hogy tudniillik Európa zsidói lassan, de biztosan tovatűnnek²², és egyáltalán: a születésszám erőteljes visszaesése, a beolvadás, a gyakori keveredés, az előrehaladó elvilágiasodás következtében a zsidó szórvány feloldódik majd²³ – mely leírás kiváltképpen érvényesnek tűnik a Wasserstein által közelebbről vizsgált európai zsidóságra: “Már csak valamiféle testetlen emlékezés marad majd vissza”.²⁴ *Erec Jiszráél* évszázadok óta, különösen a *soah*-hal összefüggésben, számos zsidó menekülőhelyévé és otthonává vált. Izraelben a zsidók “egy olyan társadalmat alakítanak ki, amely páratlan, mivel – a zsidó szórványtól eltérően – zsidó többséggel rendelkezik, és amelyet a zsidó túlélés, valamint kreativitás biztosítása céljából hoztak létre s tartanak fenn. Izrael túlélése nem kétséges többé, hacsak nem következik be katasztrófa”.²⁵ Így az ószövetségi ígéret a földre vonatkozóan *erec Jiszráél*ban immáron beteljesedett. Ott – Izrael állam minden súlyos politikai és etnográfiai problémája ellenére – “megmarad” a zsidó. Az együttélés és egymás mellett élés összes feszültsége és nehézsége ellenére, Ábrahám két fiának, Izsáknak és Izmaelnek az utódai élnek ott a politikai mindennapokban. Ezt én Isten ujjának látom – Istenének, aki hű marad ígéreteihez (ehhez ld. különösen Ter 17,20 – Izsákot és Izmaelt illetően). Mindazonáltal érvényben marad: “Izrael prófétái szellemének ellene mond az ország abszolutizálása, melyre a nemzeti-vallásos erők törekednek Izraelben, de néhány keresztény cionista is. Teológiai szempontból megengedhetetlen Izrael állam vallási felmagasztalása, és veszélyezteteti az Izrael állam és arab szomszédainak polgárai közötti békés érdekegyensúly megteremtésére és fenntartására irányuló fáradozásokat”.²⁶ Egyetértek ezzel.

2. A zsidó “megmarad”. Szembetűnő, hallatlanba soha nem vehető módon van itt. Itt van az egyház mellett és az emberiség többi tagja mellett. A világ minden táján jelen van. Kiváltképp a *soah* szörnyű eseményei és Izrael államnak az atyák földjén történt megszületése nyomán a világ számára korábban nem tapasztalt nyomatékkal tudatosult a zsidó jelenlét. Így a zsidó, éppen a Jézussal és az evangéliummal szembeni “megátalkodottságával”, eleven jellé vált az üdvtörténelem konkrét mivoltát illetően; az üdvösség történelme nem légtüres térben játszódik le. A zsidó különleges módon tartja meg az üdvtörténelmet a történelem során. Isten titokteljes tanácsot-adó-döntése szerint a “megátalkodott” zsidóknak lenniük *kell* (ehhez közelebbit: lentebb III/1).²⁷ Izrael “több ..., mint eszme ... Élünk ugyanis. Örökké vagyunk, nem úgy, mint ahogy egy eszme örök lehet, hanem vagyunk – ha azok vagyunk, akik vagyunk – teljes valóságban. És így a tulajdonképpen kétségbe nem vonhatók (*das eigentlich Unzweifelbare*) vagyunk a

²² Vö. i. m., 338.

²³ Ld. a zsidó filozófus, LEONARD H. EHRLICH fontos könyvét is: *Fraglichkeit der jüdischen Existenz, Philosophische Untersuchungen zum modernen Schicksal der Juden*, Freiburg – München, 1993. – Szintén nagyon instruktív D. VETTER könyve: *Religion und Nation im Judentum, Anspruch und Wirklichkeit*, Frankfurt am Main, 2000. A német zsidó történész, M. Wolffsohn úgy sejtí, “hogy a zsidó közösség Németországban, de Németországon kívül is abszolút vallástalan lesz” (In I. WILTMANN: *Jüdische Leben in Deutschland, Siebzehn Gespräche*, Frankfurt, 1999 = suhrkamp taschenbuch 3009, 225).

²⁴ WASSERSTEIN: i. m., Köln, 1999, 338.

²⁵ I. m., 327.

²⁶ Így foglal állást a *Studie der Evangelischen Kirche in Deutschland: Christen und Juden III, Schritte der Erneuerung im Verhältnis zum Judentum* (Gütersloh, 2000, 87).

²⁷ Ehhez, utalás gyanánt, szintén F. MUSSNER említessék: “Warum muß es den Juden post Christum noch geben?, Reflexionen im Anschluß an Röm 9-11”. In UÖ: *Dieses Geschlecht wird nicht vergehen, Judentum und Kirche*, Freiburg – Basel – Wien, 1991, 51–59.

keresztények számára ... A keresztények nem kételkedhetnek létezésünk felől” (Franz Rosenzweig)²⁸. A zsidók valóságos jelenléte mellett a keresztények nem mehetnek el csak úgy, minden további nélkül. A keresztény úgyszólván beleütközik a zsidóba, márcsak azért is, mert maga Jézus, az egyház Ura, zsidó volt. Ahhoz, hogy az egyház önnön identitására leljen, szüksége van a zsidókra, mégpedig “a régi szövetséggel történő, életbe vágóan szükséges egybekötöttsége tudatában; mert a régi szövetség nélkül magának az új szövetségnek az értelme üresedne ki” (II. János Pál pápa 1998. október 31-én elhangzott beszédéből). “Az egyház nem felejtheti el gyökereit. Mi több: szüntelenül vissza kell térnie e gyökerekhez, hogy Isten tervéhez tökéletes hűségben őrizhesse meg önmagát” (uo.). Azt mondhatjuk tehát, hogy a zsidók még *post Christum* is rendelkeznek pozitív üdvfunkcióval²⁹. A Pinchas Lapide és Karl Rahner közti beszélgetés során³⁰ a zsidó Lapide fel is tette a kérdést a híres teológusnak: “Játszhatna-e pozitív, Istentől szándékolt szerepet az egyetemes üdvtervben a zsidók e »nem«-je, amely végső soron a hitből, nem pedig a hitetlenségből ered?” A kérdésre Rahner így válaszolt: “Természetesen elismerhetem a zsidók Jézusra mondott »nem«-jének valamiféle pozitív, konstruktív jelentőségét Isten üdvtervében. Mert ha eltekintek is a bűnnel, valamint a bűn Isten üdvtervében betöltött pozitív funkciójával kapcsolatos minden mélyértelmű teológiai megfontolástól, keresztényként azt mondhatom: kötelességem, hogy a Jézusra mint Krisztusra mondott zsidó »nem«-et az Istenhez fűződő pozitív viszonyból eredőként interpretáljam – noha én magam nemet mondok erre a »nem«-re.”

3. A zsidóknak Jézusra és az evangéliumra mondott “nem”-je valamiféle utalás is az üdvösség beteljesedésének még-nem-végérvényes voltára. “Izrael a világtörténelmi tanú az isteni akarat eme még-nem jellegére. Önnön »nem«-jével Izrael magát az eszkatológia értelmezésével kapcsolatos fenntartását jelzi (F.-W. Marquardt),³¹ Ennek az “az eszkatológia értelmezésével kapcsolatos fenntartásnak” köze van ahhoz is, amit “ígéret-túláradásnak” nevezünk. A zsidók ellene vetik a keresztény messiológiának: a názáreti Jézus valójában nem a Megígért, mert nem teljesítette az Ószövetség döntően fontos ígéreteit, mindenekelőtt az összes nép számára szóló nagy *salom* és a világ összes szegénye és elnyomottja számára érvényesítendő átfogó társadalmi igazságosság ígértét. Gondoljunk csak például a hetvenkettedik zsoltárnak a béke eljövendő királyát és e király országát óhajtó imáira: “Napjaikban az *igazságosság* virágzik, a béke teljessége, amíg csak el nem tűnik a hold” (7. vers). “Meváltja a szegényt, aki hozzá kiált, az elhagyottat, akin senki sem könyörül. A kicsit és a gyöngét felkarolja, megmenti a szegények életét.

²⁸ ROSENZWEIG: *Der Stern der Erlösung*, i. m., 461.

²⁹ Ehhez ld. F. MUSSNER írását is: “Hat Israel post Christum noch eine Heilsfunktion?”. In Uő: *Traktat über die Juden*, München, ²1988, 78–87; H. H. HENRIX: “Das Judentum – außerhalb der Kirche, also heillos?”, *TThZ* 92 (1983) 216–233. – “Ama reá kírótt büntetés nyomán, hogy Isten megkeményítette iránta a szívét, a hitetlenség nyomán, melyben úgyszólván fogva tartja Isten, tehát éppenséggel az evangéliummal szembeni, nemzeti üggyé vált ellentét nyomán a zsidó nemzet mint olyan konzerválódik, míg egyébként elveszett volna a népek között, mint ahogyan elég hamar tényleg ez lett a sorsa a nemzet krisztushívóvá vált töredék részének” (TH. ZAHN: *Der Brief des Paulus an die Römer*, Leipzig, ^{1,2}1910, 529), nevezetesen a régi zsidókereszténységnek, mely eltűnt a történelemből. “Ezáltal [Izrael *póroszisa* által] azonban megteremtődött annak lehetősége, hogy a zsidó nép még egyszer mint nép – mert éppúgy ezt jelenti *hoi pantesz*, mint *pasz* ‘Jiszraél – megtapasztalja Isten irgalmát, miként e tapasztalat Pl hite [???] szerint, azaz Jézus és az régi próféták jövendölése szerint Isten szándéka, [így] kétségtelenül megtörténik tehát” (Zahn, uo.). A nagy exegéta egyik fontos belátása ez. “Egész Izrael” végidőbeli megmentésekor-megmenekülésekor nem az egyes zsidó, hanem ‘egész Izrael’ *mint nép* megmentéséről-megmeneküléséről van szó, és Isten *mint népet* választotta!

³⁰ P. LAPIDE – K. RAHNER: *Heil von den Juden?, Ein Gespräch*, Mainz, 1983, 108 k.

³¹ F.-W. MARQUARDT: “»Feinde um unsretwillen«, Das jüdische Nein und die christliche Theologie”. In P. VON D. OSTEN-SACKEN (szerk.): *Treue zur Thora, Festschrift für G. Harder*, Berlin, 1977, 174–193 (itt: 192).

Megszabadítja őket az erőszaktól és az igától, vérük drága a szemében” (12–14). Gondolhatunk a kilencedik zsoltárra is, mely a szegények és szorongatottak megmentőjeként dicsőíti Istent (19. vers: “... ő nem feledkezik meg soha a szegényekről, s aki a bajban is remél, nem csalódik soha”). A zsidó utalás a keresztények által Messiásként tisztelt názáreti Jézusnak a messiási üdvidőre vonatkozó be nem teljesedett ígéreteire mind a zsidó “nem” okaihoz, mind e “nem” következményeihez hozzátartozik. A zsidó az ő “nem”-jével arra hívja fel a kereszténység figyelmét, hogy a megváltáshoz egész világra kiterjedő béke és átfogó igazságosság tartozik, amit azonban hiába keres az ember. Ti, keresztények, tekintetek csak a Nyugat történelmére, a Nyugat számos háborújával egyetemben, például a XX. század két világháborújára és a korábbi idők véres vallásháborúira, melyeket keresztény népek indítottak és vezettek. A Messiásba vetett hitetek nem akadályozott meg benneteket mindezek véghezvitelében – tehát a názáreti Jézus nem a Megígért! A szegénység mértéke is egyre növekszik a világban! A keresztény messiáshittel szembeni zsidó ellenvetés tehát nem utasítható el egykönnyen. Annál inkább szükséges viszont, hogy a keresztények elgondolkodjanak azon: a názáreti Jézus által mi új jött a világba. Ez az új ugyanis nem kevés.³²

4. A zsidó “nem” – e “nem”-nek a zsidó nép idők végezetéig tartó maradandó jellege következményeivel egyetemben – felismerhetővé teszi, hogy Isten “logikája” valami más, mint a halandók logikája.³³ Hegel, a nagy filozófus úgy hitte, hogy az “abszolút szellem” – mely Hegel számára Istennel azonos – önkibontakozásának logikája mögött a történelem és a természet segítségével Isten logikája tűnik elő és fogalmazható meg. Hegel ily módon akarta “érthetővé tenni Istent” (*D. Heinrich*). E kísérlet sajátágosan vallott kudarcot a zsidók létezésének tényén. Pál írja a Róm 11,33 b szöveghelyen: “Mily kifürkészhetetlenek [Isten] szándékai, mily megfoghatatlanok útjai!” A Róm 11,33b szöveghelyet megelőző páli fejtegetések alapján ezek a “szándékok” és “utak” Isten – népével, Izrael népével kapcsolatos s racionálisan nem megalapozható – útjának “logikájára” vonatkoznak. Isten egykor e nép atyáinak személyében választotta ki Izrael népét, az ószövetségi történelem révén “hordozta” (bibliai nyelven fogalmazva) azt, nem engedélyezve neki, hogy olyan legyen, “mint a többi nép” (vö. Ez 20,32; Izrael különleges ittlétéhez [*Sonderexistenz*] ld. még Szám 23,9; MTörv 4,34; 2Sám 7,23 k.). Az Isten előtti, vallásos létezésének kialakítását elősegítő tanként és útmutatásként (vö. különösen a 119. zsoltárral) ajándékozta népének a *Tórát*, ámde azután “mindmáig érteni nem tudó lelket és nem látó szemet, nem halló fület adott nekik” (Róm 11,8) Jézussal és az evangéliummal szemben, mely értetlenség, vakság és süketség az idők végezetéig tartó “részbeni megátalkodottsághoz” (*Róm 11,25 b*) vezetett, hogy akkor a *paruszia* Krisztusa által megmenekítetté válják majd. Nem furcsák-e az isteni “döntések” és “utak” népével, Izraellel: először kiválasztás, majd megátalkodottság, végül megmentés-megmenekülés? “Vajon ki látta az Úr gondolatait [“logikáját”], s tanácsot ki adott neki?” – kérdezi az apostol az ószövetségi “Írás” szavaival (Róm 11,34). A válasz: senki, egyetlen halandó sem, Hegel sem! A Jézusra és az evangéliumra mondott zsidó “nem” egyik következménye az, hogy a zsidóknak a *gojim* [népek] melletti s az emberiség történelmén végighúzódó tartós jelenléte által állandóan tudatosodik Isten kifürkészhetetlensége [*Unergründlichkeit*: megalapozhatatlansága-megokolthatatlansága]. Amennyiben Isten “logikája” a mi logikánk lenne, úgy ő nem lenne Isten. A francia filozófus, *Jean-François Lyotard* szerint a zsidók

³² F. MUSSNER: *Was hat Jesus von Nazareth Neues in die Welt gebracht?*, Stuttgart, 2001.

³³ Vö. F. MUSSNER: “Israel in der »Logik« Gottes nach Röm 9–11 und im Denkgebirge Hegels”. In: W. M. NEIDL (szerk.): *Person und Funktion, Festschrift zum Gedenken an Jakob Hommes*, Regensburg, 1998. 63–78; E. LÉVINAS: “Hegel und die Juden”. In UÖ: *Schwierige Freiheit, Versuch über das Judentum*, Frankfurt am Main, 1992, 177–181.

az elvileg-alapvetően rendelkezés alá nem vonható reprezentálják. Míg a napnyugati gondolkodás az azonosság-, illetve eredetlogika és a jelenlét metafizikáját képviseli, addig Lyotard számára a zsidók gondolkodása “az egyedüli-kizárólagos eredet, az abszolút alap és eme eredet és alap maradéktalan reprezentációjának lehetősége után kutató nyugati metafizikával szembenálló Másik-at képviseli” (*Saskia Wendel*). Egy ilyen metafizika felől nem ragadható meg a zsidó különleges jelenléte, ellenkezőleg: a zsidók “a Másik-nak a népe”. Lyotard szavaival: “A Másik által mintegy túsul ejtve, ez az élő közösség az »ő« népévé lesz, a Másik népévé, a többi néptől különböző néppé”. A zsidók “olyasvalamit reprezentálnak tehát, ami szembeszegül a nyugat totális rendelkezésre irányuló erőszakos akaratával. [...] Lyotard szerint »a zsidók« kiirtásának szándéka, melyet »Auschwitz« névtelen neve fémjelez, ennél fogva arra irányuló kísérletként értendő, hogy azt irtsák ki, töröljék el, ami a nyugati identitást fenyegeti – nevezetesen: »a Másiknak a népét«” (*Saskia Wendel*).³⁴

Izrael nagy misztérium, melytől a keresztény semmiképpen sem tekinthet el.³⁵ “A zsidó »nem« korántsem egyszerűen a nemhívés »nem«-jével azonos »nem« – ugyanis számunkra, keresztények számára minősítetten teológiai értelme van.”³⁶

III. A zsidó “nem” és az egyház

1. A Rómában kialakuló keresztény közösséghez tartozók – akiknek Pál apostol híres levelét írta – nyilvánvalóan azt a véleményt képviselték, hogy Isten az ő népét, melyet hajdan kiválasztott, a Jézussal és evangéliummal szembeni “nem”-je miatt egyszer s mindenkorra eltaszította magától, a vele kötött szövetségét pedig felmondta. Az őskeresztények számára úgy tűnt, hogy az egyház – mintegy következményént – Izrael helyére lépett. A keresztény teológia meglehetősen hosszú ideig vallotta ezt a nézetet (“szubsztitúciós modell”!), mondván tehát: az egyház immáron az új, az igazi Izrael. Mit szól mindehhez az apostol? Pál azt kérdezi (Róm 11,1): “Vajon Isten elvetette népét?” Majd kendőzetlenül válaszol: “*mé genoito*”, “semmi esetre sem!” Az apostol Sámuel első könyve tizenkettedik fejezetének huszonkettedik versére is hivatkozhatna itt: “Mert fenséges nevéért az Úr nem taszítja el népét, mivel úgy tetszett az Úrnak, hogy a tulajdon népévé tegyen benneteket”, vagy akár a Zsolt 94,14-re: “Az Úr nem veti el népét, nem hagyja el örökségét”. Izrael Istene hű marad ígéreteihez: “Isten ugyanis nem bánja meg [Izraelnek adott] kegyelmi adományait [szó szerint: “nem-megbántak (*ametameléta*)” e kegyelmi adományok] és [hajdan Izrael atyáinak szóló] meghívását” (Róm 11,29). “Ők [mármint a zsidók] az evangéliumot tekintve ellenségek, a ti javatokra [vagyis az evangéliumot elfogadó pogányok javára], de a [hajdani] kiválasztás szerint kedvesek, az ősökért” (Róm 11,28). Mivel pedig ez így van, végül “egész Izrael elnyeri az üdvösséget [megmenekül, megmentődik]” (Róm 11,26a). “Sionból jön a szabadító, és eltörli Jákob gonoszságát. Ez lesz velük a [hajdan kötött] szövetségem, amikor megbocsátom bűneiket”

³⁴ S. WENDEL: “Zeugnis für das Undarstellbare, Die Rezeption jüdischer Traditionen in der postmodernen Philosophie Jean-François Lyotards”. In J. VALENTIN – S. WENDEL (szerk.): *Jüdische Traditionen in der Philosophie des 20. Jahrhunderts*, Darmstadt, 2000, 264–278. (itt: 265. k.).

³⁵ Ehhez F. MUSSNER: “Was macht das Mysterium Israel aus?”. In R. KAMPLING (szerk.): “Nun steht aber diese Sache im Evangelium ...”, *Zur Frage nach den Anfängen des christlichen Antijudaismus*, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1999, 15–30.

³⁶ M. ZECHMEISTER: “Der jüdische Stachel in der Christologie, Bemerkungen zur Endgültigkeit der Offenbarung in Jesus Christus”. In P. FONK és mások (szerk.): *Zum Aufbruch ermutigt, Kirche und Theologie in einer sich wandelnden Zeit, Festschrift für Bischof Franz Eder*, Freiburg – Basel – Wien, 2000, 169–177 (itt: 172).

(Róm 11,26 b–27).³⁷ Izrael atyáival hajdan kötött szövetségét Isten sohasem vonja vissza, sohasem másítja meg; s e szövetség bűnöket megbocsátó szövetségnek (*Sündenvergebungsbund*) bizonyul végül, mely megbocsátás az “istenteleneken” és “bűnösökön” kívül a szövetséget többször megszegő Izraelre is vonatkozik, s mely hűtlenségekről az *Ószövetség* számol be nekünk. 1980. november 17-én a német zsidóság képviselői előtt a pápa joggal beszélt Istennek a zsidókkal kötött [és] “soha fel nem mondott régi szövetségéről”. Az egyházaknak tudomásul kell venniük, hogy a zsidók – “nem”-jük ellenére – Isten maradandó szövetségi partnerei. Ez pedig azt is jelenti: az egyházak végre tudomást kell, hogy vegyenek arról, amit Izrael végső üdvéről Pál apostol mond a Róm 9–11 fejezetekben. “Ábrahám és a názáreti Jézus Istene számára önnön útjainak kezdete és vége marad Izrael, még ha oly megütköztető is a pogánykeresztény veretű és önmagát világi dimenziókban értelmező egyház számára” (*M. Theobald*).³⁸

2. Katolikus részről a II. Vatikáni Zsinat a “Nostra Aetate” dekrétummal (Nr. 4) nagy fordulatot hozott. Az okmány legfontosabb tanításai: Az egyház szellemileg-lelkileg (*geistlich*) kötődik Ábrahám törzséhez. Az egyház ama nép által, amellyel Isten – kimondhatatlan irgalmából – megkötötte a régi szövetséget, elfogadta az *Ószövetség* kinyilatkoztatását, és a jó olajfa gyökeréből táplálkozik, melybe a pogányok mint vadhajtságok beoltattak. Az egyház elismeri Izrael “privilegiumait”, miként azok Pál révén a Róm 9,4–5 versekben felsoroltatnak. Az apostol tanúsága szerint az atyák kedvéért Isten által még mindig szeretett nép a zsidóság; az Úr általi meghívásuk és az Úr által adott kegyelmi adományaik igenis visszavonhatatlanok. Sem az akkoriban élt zsidók, sem a mai zsidók terhére nem szabad – különbséget nem téve, minden további nélkül – felróni Jézus szenvedését. Nem szabad a zsidókat Istentől elvetetteként és elátkozottakként ábrázolni, mintha ez az ábrázolásmód a Szentírásból következne. Tudatában a zsidókkal közös örökségének, az egyház – minden ember üldözését elvetve – nem politikai okokból, hanem az evangélium vallási szeretetétől indítattva fájjalja az antiszemitizmus (illetve az antijudaizmus) összes gyűlöletkitörését, hajszáját és megnyilvánulását – bármely időben és bárkitől irányuljon is a zsidók ellen. II. János Pál pápa oly gyakran és oly pozitív módon nyilatkozott meg a zsidókról, mint elődei közül eleddig senki. A zsidókkal kapcsolatos viszonyokról a reformáció egyházai is fontos dokumentumokat dolgoztak ki, legutóbb a németországi evangélikus egyház az alábbi tanulmányosorozattal: “Keresztények és zsidók III. Lépések a zsidósághoz fűződő viszony megújításának irányában” (*Christen und Juden III. Schritte der Erneuerung im Verhältnis zum Judentum, Gütersloh 2000*).³⁹

3. A zsidók és keresztények közötti párbeszéd évtizedek óta zajlik német nyelvi közegben, mindenekelőtt a zsidó *M. Buber, E. L. Ehrlich, P. Lapide, Schalom ben-Chorin, Zwi Werblowsky, N. P. Levinson, H.-J. Schoeps, L. Baeck, D. Flusser, J. J. Petuchowski* részvételével – hogy csak a jelentősebb neveket említsem. A német zsidóság képviselőihez intézett, s fentebb már idézett mainzi beszédében II. János Pál pápa a párbeszéd három dimenzióját sorolta fel. Az első dimenzió “az Isten által soha fel nem mondott régi szövetség népe és az új szövetség népe közötti találkozásra” vonatkozik, és ez egyszermind párbeszédet jelent “egyházunkon belül, úgyszólván az egyház Bibliájának

³⁷ A Róm 11,27-ben szereplő “szövetségekötés”-szövegrész mondattani és jelentéstani elemzéséhez ld. F. MUSSNER: “Gottes »Bund« mit Israel nach Röm 11,27”. In H. FRANKEMÖLLE (szerk.): *Der ungekündigte Bund?, Antworten des Neuen Testaments (Quaestiones disputatae, 112)*, Freiburg – Basel – Wien, 1998. 157–170 (itt: 163–170).

³⁸ MICHAEL THEOBALD: *Römerbrief, Kapitel 1–11 (SKK NT 6/1)*, Stuttgart, 1992, 300.

³⁹ Ehhez ld. a terjedelmes dokumentumkötetet: R. Rendtorff – W. Kraus – H. H. Henrix (szerk.): *Die Kirchen und das Judentum*, Paderborn – München, I. kötet, ¹1989, II. kötet, 2001). Ebben zsidó dokumentumok is találhatók.

első és második része között”. Párbszédünk második dimenziója – a tulajdonképpeni és központi jelentőségű dimenzió – “a ma keresztény egyházainak és a Mózesrel kötött szövetség mai népe közötti találkozás”. A harmadik dimenzió a zsidóknak és keresztényeknek “minden ember és minden nép közti békéért és igazságosságért” történő közös erőfeszítésére vonatkozik.⁴⁰ “Bárcsak kiengesztelődne Jeruzsálemben minden nép és áldott lenne Ábrahamban majd!”

Némely zsidónak persze nehézségei vannak a párbeszéddel. Jeruzsálem két főrabbija közül az egyik, *I. M. Lau* ezeket a nehézségeket a következő formulába sűrítette: “Van Tóránk, nincs szükségünk a keresztény–zsidó párbeszédre”. A “Freiburgi körlevél” (*Freiburger Rundbrief*) 5. számában (1998, 263–265. l.) *Joel Berger*, a württembergi izraelita vallási közösség országos rabbija és a németországi rabbikonferencia szóvivője szerfelett kritikusan kommentálta Németország evangélikus-szabadegyházi közösségei szövetségének nyilatkozatát, például azt a tételt, hogy hitük gyökerei alapján a zsidók és keresztények különleges módon vannak egymással összekötve: “Mi, zsidók ... egyáltalán nem vagyunk összekötve a keresztényekkel és a keresztény egyházakkal. Elegendők vagyunk önmagunknak. Ez azt jelenti, hogy önértelmezésünket illetően nincs szükségünk a keresztényekre és egyházukra.” Berger szemében azok, akik Jézust Krisztusként, Messiásként ismerik el és ismerik fel, “elhagyták a zsidóság talaját. Így nem zsidó emberek többé ... Olyan zsidó emberek, aki elismerték Jézust, nem lehetségesek”. – Pál másként gondolkodik erről; a zsidókeresztény ellenfelekkel folytatott vitában zsidó származásukra hivatkozik: “Nyolcadnapra körülmetéltek, Izrael népéből, Benjamin törzséből származom, zsidó vagyok a zsidók közül. A törvény megtartásában farizeus, az egyház üldözésében szenvedélyes, a törvény szerinti jámborságban feddhetetlen voltam” (Fil 3,5 k.). “Ők zsidók? Én is. Izrael fiai? Én is. Ábrahám leszármazottai? Én is.” (Kor 11,22) És mit szólnának a “messiási zsidók”, ha vitatná bárki is zsidó létüket? A keresztény–zsidó párbeszéd fontos marad, noha célja nem az, hogy a zsidókból keresztényeket és a keresztényekből zsidókat faragjon. A párbeszédre mondott zsidó “nem” korántsem akadályozhatja meg a párbeszédet, s mindenekelőtt ahhoz kell elvezetnie, hogy az egyházak felismerjék végre “gyökerüket”, mely – a Róm 11,18b szerint – “hordozza” őket.

4. És a zsidómisszió? E kérdőjel kényes problémára utal Önmagáról történő tanúságtétele szerint (Róm 9,2 sk.) Pál nagyon szenvedett amiatt, hogy “test [hús] szerint népéből való testvérei” semmit sem akarnak tudni Jézusról és az evangéliumról, nemet mondanak Jézusra és az evangéliumra, jóllehet az evangélium “Isten üdvösséget hozó ereje minden hívőnek: *először is a zsidónak, azután a pogánynak*” (Róm 1,16 – kiemelés Mussnertől). “Nagy a szomorúságom és állandó a szívem fájdalma. Inkább azt kívánnám, hogy magam legyenek átok alatt, távol Krisztustól, testvéreimért ...” (Róm 9,2 k.). Ám nehéz, fáradságos gondolatmenetekben az apostol ahhoz a felismeréshez küzd át magát, hogy maga Isten rendelte el a zsidók “megátalkodottságát”, a Jézusra és az evangéliumra mondott “nem”-jüket: “Isten mindmáig érteni nem tudó lelket és nem látó szemet, nem halló fület adott nekik” (Róm 11,98). Az “Isten” (*ho theosz*) alanyt egyetlen teológus sem kerülheti meg! A “megátalkodott” zsidók “nem”-je egészen az Úr *parusziájáig* megmarad. Ez a “nem” viszont megkérdőjelezendő problémává teszi a zsidómissziót. Amenyiben a (legtöbb) zsidó

⁴⁰ Ehhez ld. szintén F. MUSSNER: “Gemeinsame Aufgaben und Ziele von Juden und Christen gegenüber der modernen Welt, Für Ernst Ludwig Ehrlich zum 70. Geburtstag”. In UÖ: *Dieses Geschlecht wird nicht vergehen...* (ld. 15. jegyzetet), 121–130; B. KLAPPERT: “Reich Gottes und Gerechtigkeit, Perspektiven einer von Juden und Christen anzustrebenden gerechten Weltgesellschaft”. In UÖ: “Miterben der Verheißung, Beiträge zum jüdisch-christlichen Dialog”, *Neukirchener Beiträge zur Systematischen Theologie*, 25, Neukirchen–Vluyn 2000. 21–57. o.

magától Istentől rendelt “megátalkodottsága” Jézussal és az evangéliummal szemben megmarad, és ezzel a zsidó *mint zsidó*, s Izrael *mint nép* megmarad is, úgy a zsidómisszió valóban megkérdőjelezendő ügy marad. E helyzetről komolyan el kell gondolkodni az egyházakban, éppannyira, amennyire a meggyőződéses keresztény örül annak, ha egy zsidó Jézus Krisztusba vetett hitre tér. Némely egyház a zsidósággal foglalkozó okirataiban kifejezetten elutasítja a zsidómissziót; ám a katolikus egyház hivatalosan mind a mai napig nem tette ezt.

5. A Jézusra és az evangéliumra mondott zsidó “nem” antijudaizmusra csábíthatja a keresztényeket, és gyakorta csábította is – az egyháztörténelem tanúsága szerint. Miként az Újszövetségből kiténik, már az ősegyház korában jelen volt ez a kísértés.⁴¹ Még a XX. században is hittek a zsidók mint “istengyilkosok” Jézussal és az evangéliummal szembeni “megátalkodottságában” – különös tekintettel a főtanácsnak Poncius Pilátussal szemben támasztott abbéli követelésére, hogy feszítse meg Jézust. E követelésben a keresztény antijudaizmust – egyszermind annak szörnyű következményeit: a rágalmakat, üldözéseket, zsinagóga-rombolásokat, pogromokat, zsidók megölését, a *soahot* – igazoló bizonyítékot véltek látni.⁴² Keresztény antijudaizmus nélkül talán nem is lett volna lehetséges a náci rezsim oly rettenetes méretű rasszista antijudaizmusa. Mindenesetre – saját tapasztalatomból tudom – az ember keresztényként teljesen tanácstalanul áll a náci antijudaizmus fenoménja előtt. Márpedig, s ezt szüntelenül meg kell állapítanunk, a keresztény antijudaizmus maradványai napjainkban is fellelhetőek sajnos, s a politikai jellegű rasszista antijudaizmus szintűgy kiirthatatlannak tűnik.

Pál apostolnak Izrael végidőbeli üdvösségére vonatkozó, a Róm 9–11 fejezetekben található fejtegetéseit nagy segítségnek tartom a keresztény antijudaizmus kiheverő-meghaladásához⁴³: Isten nem taszította el népét, a zsidók maradandóan szeretetei maradtak Istennek, Isten sohasem mondta fel a választott népével kötött szövetségét, “egész Izrael elnyeri az üdvösséget [megmentődik]” (Róm 11,26a). A keresztényeknek soha nem szabad felejteniük az apostol intését: “Ne légy hát fennhéjázó, hanem félj! Ha Isten nem kegyelmezett a természetes ágaknak, neked sem kegyelmez” (Róm 11,20 k.). Mivel megmaradtál a jóban, Isten téged, a pogánykeresztényt “beoltott” saját olajfájába – de ugyanúgy “le is nyeshet” téged bármikor (vö. Róm 11,22–24).⁴⁴ (*Szász István* fordítása)

⁴¹ Ehhez R. KAMPLING (szerk.): “Nun steht aber diese Sache im Evangelium ...” *Zur Frage nach den Anfängen des christlichen Antijudaismus*, Paderborn – München – Wien – Zürich, 1999; N. A. BECK: “Mündiges Christentum im 21. Jahrhundert, Die antijüdische Polemik des Neuen Testaments und ihre Überwindung”, Berlin, 1988 (átfogó irodalomjegyzékkel).

⁴² Erre vonatkozóan hatalmas anyag található: K. H. RENGSTORF – S. VON KORTZFLEISCH (szerk.): *Handbuch zur Geschichte von Christen und Juden, Darstellung mit Quellen* (I–II), Stuttgart, 1968/1970 = dtv 1988; H. SCHRECKENBERGER: *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld*, I. kötet (I–XI. század), Frankfurt am Main, ²1990; II. kötet (XI–XIII. század) (i. m., 1988), III. kötet (XIII–XX. század) (i. m., 1994); “Antisemitismus” szócikk, *TRE* III. kötet (1978), 113–168; ISRAEL GUTMAN (főszerk.): *Enzyklopädie des Holocaust. Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden* (négy kötet), München – Zürich, 1995; R. HILBERG: *Die Vernichtung der europäischen Juden* (három kötet), Berlin, 1982.

⁴³ Ehhez F. MUSSNER: “Hilfen aus Röm 9–11 zum Abbau des christlichen Antijudaismus”. In Uő: *Dieses Geschlecht wird nicht Vergehen* (ld. 15. jegyzet), 65–72.

⁴⁴ Ami a Szentföldön és kiváltképp Jeruzsálemben uralkodó jelenlegi súlyos helyzetet illeti, utalásként ld. M. KONKEL – O. SCHUEGRAF (szerk.): *Provokation Jerusalem, Eine Stadt im Schnittpunkt von Religion und Politik*, Münster, 2000; továbbá a 26. jegyzetben említett *D. Vetter* könyvet (itt különösen: 146–181), valamint G. DACHS (szerk.): *Deutsche, Israelis und Palästinenser, Ein schwieriges Verhältnis*, Heidelberg, 1999.